

PORIADOK TRHU VO SVETLE MORÁLKY

DAGMAR SMREKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SMREKOVÁ, D.: The Market Order in the Light of Morals
FILOZOFIA 51, 1996, No 4, p. 228

The author focuses on two questions: Is there anything like the market order, or the market turns a territory, dominated by the entrepreneurs-predators enforcing their own rules?; Given the existence of market order, what role plays the morality in it? In the first part of the paper the nature of market order is analyzed. Two opposing market conceptions are presented: that of market as a consciously organized activity, planned and controlled centrally, resp. that of market as an unconsciously coordinated activity, described by Hayek as the „spontaneous order“. The author distinguishes between the sphere of the legal rules and that of normative regulation of the behaviour by means of morals.

In the second part of the paper she is concerned with the question: What is the relevance of moral norms in the market order given the fact, that the moral choice requires additional costs? For consequently, in morally damaged community those, who act morally, are almost always disadvantaged.

Bezprostrednou inšpiráciou k tejto úvahe – úvahe o vzťahu morálky a poriadku trhu – bola scéna zo známeho amerického filmu *Wall Street*. Film je vynikajúcou štúdiou správania špičkových burzových špekulantov. Medzi hlavnými hrdinami filmu odznel takýto dialóg:

-Práve som prišiel na predaj tých hangárov Blue Star. Prečo chceš zničiť tú firmu?

-Pretože je zničiteľná, jasně! Rozhodujú peniaze. Ostatné je konvencia...

-Tak mi povedz Gordon, kedy to všetko skončí? Za koľkými jachtami ešte pôjdeš na vodných lyžiach, kedy ich bude dosť?

-To nie je správna otázka, či dosť, chlapče. Je to hop, alebo trop. Niektorí vyhrá, iní stratí. Peniaze samé sa nestrácajú ani nevyrábajú, jednoducho sa prevedú z jednej strany na druhú... Kapitalizmus ako víťaz. ...Tam vonku je deväťdesiat percent americkej verejnosti, ktorá nemá skoro žiaden zisk. Ja nič nevyrábam, ja len vlastním. A my tvoríme pravidlá... Snáď nie si taký naivný, aby si veril, že žijeme v demokracii! Rozhoduje voľný trh – a ty si jeho súčasť. Máš inštinkt zabijaka...

Dialóg nás podnecuje na dve otázky:

1. Existuje vôbec niečo ako poriadok trhu? Alebo sa trh stáva teritóriom, kde dominujú podnikateľskí dravci, diktujúci vlastné pravidlá, a kde hlavným cieľom je maximalizácia zisku za každú cenu?

2. Ak existuje poriadok trhu, ostáva v ňom pri takto definovanom ciele miesto pre morálku? Alebo platí, že poctivosť sa nevypláca, pretože „rozhodujú peniaze a ostatné je konvencia“?

Otázka o poriadku trhu je zviazaná s poslaním tohto inštitútu. Trh je miestom, kde sa realizujú vzťahy výmeny tovarov a služieb. Základom trhových vzťahov je dobrovoľná participácia na princípe zmluvy, v pozadí ktorej stojí individuálny záujem a presvedčenie, že zúčastnení aktéri (zmluvní partneri) výmenou niečo získajú. Trh by nemohol fungovať, ak by vo všeobecnosti prestala platiť podmienka vzájomnej výhodnosti – teda ak by na ňom napr. prevládali podvodníci. (Napokon, niektoré trhy na základe toho aj zanikli – napr. trh s finančnými hrami, ktorý sa nedávno rozšíril aj u nás, pričom prilákal aj zahraničných „investorov“, ponúkajúcich svoje pochybné služby poštou vytipovaným adresátom. Iný typ trhu – zásielková služba tovarov – je zásluhou objavujúcich sa podvodov a neseriózneho prístupu ku klientom u nás vážne ohrozený).

Trh ako celok dlhodobo prežíva napriek objavujúcim sa krízam a zlyhaniam a navedzory tomu, že jednotliví aktéri, sledujúc vlastný záujem, nemajú navzájom dostatok informácií o individuálnych plánoch a potrebách ostatných účastníkov trhu.

A predsa tvrdenie, že trh je poriadkom, môže u niekoho vyvolávať pochybnosti. Po prvé, hoci sami sme súčasťou trhu, či už ako zamestnanci, akcionári, podnikatelia alebo ako spotrebitelia, zo svojej pozície nemôžeme fungovanie trhu ako celku postihnúť ani ovplyvniť. A to by sme nemohli ani v prípade, že by sme mali možnosť zaujať aspoň na chvíľu pozíciu „vtáčej perspektívy“. Jednoducho preto, lebo – ako upozorňuje aj F. Novosád ([1], 621) – trh nemožno „vidieť“. „Veľké štruktúry spoločenského života totiž nikdy nie sú priamo prístupné...“ To, čo možno vidieť a vysvetliť ako súčasť fungovania veľkých štruktúr, je podľa tohto autora konanie jednotlivcov, ich sociálne konanie.

Po druhé, aj keď si dokážeme sprítomniť jednotlivé inštitúcie trhu – napríklad burzu cenných papierov – sotva by sme ako laici dokázali postihnúť v ich činnosti poriadok. Skôr ho len tušíme. Stačí si pripomenúť sugestívne scény zo spomínaného amerického filmu *Wall Street*: najmä rýchlosť rozhodnutí a následných transakcií, nevypočítateľnú kolísavosť cien ponúkaných produktov i nepredvídateľnosť dopytu v danom časovom okamžiku. (Prirodzene, na pohľad chaotický obrázok činnosti burzy je len zdanlivý: aj burza ako špecifický trh má svoj poriadok, svoje pravidlá záväzné pre jej aktérov; ich nedodržiavanie alebo neznalosť vedie spravidla k vylúčeniu aktéra z hry.)

K charakteristickým črtám poriadku patrí najmä relatívna stabilita sociálnych interakcií v čase, opakovateľnosť a predvídateľnosť vzorov správania [1]. V prípade inštitútu trhu sa tieto charakteristiky môžu javiť ako oslabené. Povedzme tým, že do rozhodovania trhových aktérov vstupuje moment náhody, resp. riziko, podmienené nedostatkom aktuálnych informácií i neznalosťou budúceho vývoja. Napríklad ako spotrebitelia alebo podnikatelia by sme sa rozhodovali inak, ak by sme vopred poznali zámery vlády v otázkach devalvácie, dovozných prirážok, cenovej regulácie, daňovej politiky alebo zámery producentov súvisiace so zvyšovaním cien určitých výrobkov. Pretože nám však podstatná časť týchto i ďalších informácií chýba, zdá sa nám, že neznámo, do ktorého ako ekonomickí aktéri vstupujeme, je skôr chaosom ako poriadkom.

Vzniká teda otázka o povahe poriadku trhu. Teoretici voľného trhu dodnes oceňujú poznatok anglického ekonóma a filozofa A. Smitha /1723-1790/, podľa ktorého economic-

ký poriadok môže vzniknúť ako mimovoľný dôsledok činnosti mnohých ľudí, pričom každý koná na základe osobného záujmu. V sociálnej filozofii posledných desaťročí sa vyprofilovali teórie usilujúce sa odôvodniť pravidlá poriadku trhu na báze obmedzenia úlohy štátu vo fungovaní trhu (teória „minimálneho štátu“ R. Nozicka) alebo naopak posilnenia preventívnej či redistributívnej funkcie štátu (teória spravodlivosti J. Rawlsa). Bez ohľadu na svoju radikálno-liberálnu či sociálno-liberálnu orientáciu – a s tým súvisiace spory o rozsahu štátnych ingerencií do trhových procesov – sa však teoretici trhu zhodujú v základnom východisku: trh ako celok funguje bez centrálnych príkazov, bez dohody o konkrétnych výsledkoch či o konečnom ciele lepšie ako prostredníctvom direktívneho a cieľavedomého centrálného riadenia.

Ako je to možné?

Odpoveď na túto otázku nemusí byť vždy samozrejímavá. Podľa M. Friedmana „je celkom prirodzené predpokladať, že niekto musí vydať príkazy, aby zaistil, že sú vyrábané „správne“ výrobky v „správnom“ množstve a že sú doručené na „správne“ miesta“ ([2], 17).

Napokon, pripomeňme vlastnú životnú skúsenosť. V koncepciách, ktoré ešte donedávna formovali náš ekonomický a spoločenský život, sa predstavy o poriadku spájali výlučne s vedome organizovanou činnosťou – s činnosťou, plánovanou a riadenou z jedného centra, ktorému sa nižšie články v hierarchii spoločenských a ekonomických štruktúr (organizácie, podniky, domácnosti, jednotlivci) museli podriaďovať. Prítom príkazový systém mal vážne handicap. Rozhodovanie o alokácii zdrojov, znášaní nákladov a redistribúcii výhod sa uskutočňovalo na základe sporných princípov (rovnosťárstvo, priorita podnikateľských subjektov a odvetví na základe mimoekonomických kritérií, spochybňovanie práva na súkromné vlastníctvo atď.). Pri absencii pravidiel umožňujúcich prirodzené formovanie trhových vzťahov na základe ponuky a dopytu bol spotrebiteľ neustále konfrontovaný so situáciou nedostatku na strane ponuky tovarov a služieb. Tento handicap príkazový systém nedokázal riešiť. Jednoducho, pokusy o založenie poriadku trhu na báze uvedomelej koordinácie prostredníctvom štátnych hospodárskych plánov permanentne zlyhávali. Nič na tom nemení fakt, že deravá legislatíva umožňovala zárodoky trhovej ekonomiky aj v lone príkazového systému.

Sám Friedman napokon objasnil, že metóda riadenia pomocou príkazov môže byť jedinou metódou organizovania činnosti len vo veľmi malej skupine ľudí. Jednoducho nikto – a zvlášť nijaká autorita – nemôže mať všetky informácie potrebné k riadeniu takého rozsiahleho a komplikovaného mechanizmu, akým je trh.

*

Východiskom nasledujúcich úvah je prístup renomovaných amerických ekonómov P. Samuelsona a W. Nordhaua, definujúci trhovú ekonomiku ako „zložitý mechanizmus **neuvedomenej koordinácie** ľudí, činností a podnikov pomocou systému cien a trhov“ ([3], 54). Prítom je dôležité dodať, že sa tak deje nielen bez centrálného sprostredkovania, ale aj bez vonkajšieho donútenia, a teda na základe dobrovoľnej kooperácie.

Termín neuvedomená koordinácia sa vzťahuje na fenomén, ktorý Hayek opísal ako **spontánnny poriadok**. Spontánnny poriadok trhu má podľa neho niekoľko základných rysov:

1. jeho usporiadanosť a rovnováha nie je závislá od síl mimo systému, ale ustanovuje sa zvnútra ako produkt konania mnohých ľudí, avšak nie ako výsledok vedomého ľudského vytvárania;

2. sily udržiavajúce trh pohromade pramenia z určitej pravidelnosti správania jeho aktérov a z reciprocitu umožňujúcej zmierovať pôvodne rozbiehavé, často konfliktné záujmy;

3. nemusí existovať dohoda o konkrétnych výsledkoch tohto poriadku ani orientácia na jedinú hierarchiu cieľov a hodnôt, ktorým by sa mala celá spoločnosť podriaďiť;

4. spontánnny poriadok je založený na prijatí univerzálnych pravidiel správania, ktoré podľa Hayeka neukladajú povinnosť konkrétneho konania (závislého od vopred stanoveného cieľa), ale len vymedzujú sféru prípustného konania prostredníctvom zákazov zasahovať do chránenej oblasti iných. Ich zámerom je teda zabrániť nesprávnemu konaniu (napr. zasahovaniu do oblasti vlastníckych práv iných) ([4], 56-62).

Otázkou je, či takéto vymedzenie pravidiel poriadku trhu je dostatočné. Vezmime do úvahy nasledujúci kontext. Na jednej strane pre fungovanie trhu platia pravidlá, ktorých základom je systém zákonov a iných právnych noriem, vyjadrený v štátom uznanej forme a aplikovaný rovnako na všetkých; dodržiavanie týchto zákonov a noriem je vynútiteľné štátnou mocou. Na strane druhej voľný trh – na rozdiel od príkazového systému – je teritóriom rozhodovania a konania slobodných aktérov; dominuje tu spontánnna regulácia, implikujúca nezámernosť a nepredvídateľnosť trhového poriadku.

Poriadok trhu sa teda konštituuje na základe protirečivých tendencií: na jednej strane stojí individuálny záujem podnikateľského subjektu, vyžadujúci dostatočnú mieru individuálnej autonómie a minimum obmedzujúcich pravidiel; na strane druhej stoja individuálne záujmy ostatných účastníkov trhu a nevyhnutnosť kooperácie vo výmenných vzťahoch, čo však predpokladá nielen individuálnu autonómiu, ale aj pravidlami limitované správanie, rešpektujúce individuálne záujmy a hodnoty druhých. Existencia týchto dvoch protirečivých momentov vo fungovaní trhu – na jednej strane požiadavka čo najväčšej miery slobody voľby a konania a na strane druhej tlak na existenciu pravidiel zabráňujúcich svojvoľnému správaniu a poskytujúcich rámec pre legálne konanie – implikuje dôležitú otázku, ktorá podľa našej mienky stojí v pozadí každého sociálneho poriadku, nielen poriadku trhu. Výstižne ju formuloval J. S. Mill. Ide o otázku, „kde viesť hranicu medzi individuálnou nezávislosťou a dozorom spoločnosti a ako zaviesť správnu rovnováhu medzi nimi“ ([5], 11).

Problém z nášho pohľadu možno formulovať aj takto: ako zabezpečiť, aby sa primárne prítlačivá a pre zdravé fungovanie trhu dôležitá a nenahraditeľná hodnota individuálnej autonómie a slobody nezvrátila na nekontrolovateľný egoizmus a korisťníctvo podnikateľských dravcov so všetkými nemorálnymi, resp. humánne spornými dôsledkami voči ostatným členom komunity? Do akej miery sa možno spoliehať na to, že trhový princíp sám bude usmerňovať ekonomické aktivity v súlade s kritériom efektivity a ziskovosti a záro-

veľ garantovať žiaduce správanie? Kde sú napr. záruky, že v konkurenčnej súťaži prevládnu kooperatívne a spoločensky prospešné stratégie (ako si to predstavoval A. Smith) a že podnikateľská hra sa nestane prevažne hrou „s nulovým súčtom“, kde jeden všetko získava a druhý stráca? Ako dosiahnuť, aby so stúpajúcim výkonom ekonomiky ako celku úmerne profitovali aj malí hráči, nielen veľké korporácie a monopoly? Veď legálne ekonomické správanie pohybujúce sa v medziach platného zákona ešte nedáva garancie, že sa zisk dosiahne poctivým spôsobom a s ohľadom na ochranu životného prostredia a prírodných zdrojov.

Vezmime do úvahy, že v konaní trhových aktérov je latentne prítomná tendencia porušovať pravidlá všade tam, kde riziko plynúce z ich porušenia je menšie ako potenciálne výhody, ktoré tým podnikateľský subjekt získa. Z tohto hľadiska je smithovská „neviditeľná ruka“ príliš nespoľahlivým garantom toho, že trh zabráni nesprávnemu konaniu. Prírodné, typ správania „dravcov“ úplne vylúčiť nemožno – ide však o to, ako zabezpečiť, aby tento typ neprevládol a neohrozil stabilitu poriadku trhu.

Tento problém nemožno redukovať len na stanovenie pravidiel odlišujúcich legálne správanie od nelegálneho. Napokon, sám Mill naznačil, že je množstvo otázok ľudských záležitostí vymaňujúcich sa spod zákonnej úpravy, hoci musia podliehať istým normám správania. Ako jeden z dôležitých princípov slobody uviedol „právo zariadiť si život podľa vlastnej povahy, právo konať, čo chceme (v očakávaní následkov, ktoré nás môžu postihnúť), bez akéhokoľvek bránenia zo strany spoluobčanov, **pokiaľ im nespôsobíme nijaké zlo**“ ([5], 23).

Akceptovanie tohto hľadiska vnáša do problému pravidiel poriadku trhu nový moment. Umožňuje odlišiť v nich rovinu zákonov a iných právnych pravidiel pozitívne opisujúcich želané konanie, resp. vymedzujúcich hranice dovoleného, ale aj rovinu normatívnej regulácie, zahrňujúcu hodnotové sudy o tom, ako by sa malo konať na základe uplatnenia noriem dobra, zla, spravodlivosti, cti, zodpovednosti, dôvery atď.

*

Jedno zo základných východísk podnikateľskej etiky – pozície, ktorú obhajujem – hovorí o tom, že nie každé legálne správanie je aj morálne. Inak povedané, legalita, zákonnosť je síce predpokladom morálky, sama ju však nestanovuje a negarantuje. Vo svetle tohto kritéria vzniká otázka: Existujú limity ekonomicky racionálneho konania, ktoré by ho urobili nielen ekonomicky efektívnym a produktívnym, ale aj sociálne a hodnotovo akceptovateľným? Problém možno postaviť aj inak. Čo zabráni tomu, aby sa v rodiaom sa trhovom prostredí s nedopracovanými zákonmi, resp. s deravou legislatívou nerozšírila prax, kde sa za dovolené považuje všetko, čo nie je zakázané (hoci len preto, že v transformujúcej sa ekonomike jednoducho nebol čas na prípravu príslušných právnych noriem, vytvárajúcich legálny rámec podnikania)? Aká je relevancia morálnych noriem a hodnôt v rámci pravidiel poriadku trhu? Faktom predsa je, že morálne rozhodovanie je spravidla spojené s dodatočnými nákladmi, čo v morálne rozvrátenom prostredí temer vždy znevýhodňuje morálne konajúcich aktérov.

Z pohľadu konzervatívne orientovaných teoretikov trhu je otázka morálnej a hodnotovej dimenzie vo fungovaní trhu irelevantná. Napr. podľa Hayeka nerovnomerné výsledky trhu nie sú dôsledkom zámeru či úmyslu nejakej konkrétnej autority alebo individuálnej vôle a v zásade ich nemožno predvídať. Z toho vyplýva, že nemá význam aplikovať na ne hodnotové kritériá: napr. kritérium spravodlivosti pri rozdeľovaní statkov alebo kritérium zodpovednosti za to, že určití ľudia dostali určité veci, a iní nie. Tento postoj vychádza z premisy, že z prísne ekonomického hľadiska meradlom ekonomického úspechu je efektívnosť, rentabilita a zisk.

Je zaujímavé, že podobný, aj keď nie tak ostro vyhranený kontext zarezonoval aj u nás na platforme sociálnej filozofie. Podľa M. Mártona „motivácia k zabudovaniu základných etických požiadaviek do systému správania sa podniku v dlhšom časovom horizonte vedie k poukazu na základný cieľ – maximalizáciu zisku“ ([6], 58). Hoci Márton nepopiera etickú dimenziu ekonomiky, jeho zorný uhol vedie k otázke, či je orientácia na maximalizáciu zisku zlučiteľná s morálnymi požiadavkami kladenými na trhového aktéra. Čo ak takáto orientácia vyraduje morálnu sebakontrolu, najmä ak v spoločnosti prevláda tendencia posudzovať podnikateľský úspech podľa hromadenia bohatstva a materiálnych statkov?

V kontrapunkte k názorom definujúcim ekonomický úspech výlučne podľa kritéria zisku by sme chceli uviesť hľadisko švajčiarskeho priekopníka sociálnej a ekonomickej etiky A. Richa. Podľa neho „zmysel môže mať len také hospodárstvo, ktoré dokáže dostať svojmu základnému a humánnemu účelu“ a tým je „služba životu“. „Jeho úlohou nie je len obstarávať v dostatočnom množstve a potrebnej kvalite tovar a služby, ktoré sú nevyhnutné pre ľudsky dôstojnú existenciu. Má tak robiť spôsobom, ktorý zamedzí zvecneniu časti pracujúcich na úroveň čisto výrobného nástroja a naopak umožní získavať vo svete práce status zúčastnenej, spoluurčujúcej a spoluzodpovednej osobnosti.“ Otázka zmyslu hospodárstva tak podľa autora súvisí aj so spravodlivosťou rozdeľovania ([7], 25, 29 a i.). Z tohto pohľadu „nemôže racionálny moment hospodárnosti jednoducho splyvať s princípom maximalizácie zisku“ ([7], 44).

Treba však zdôrazniť, že akcent na sociálnu a hodnotovú dimenziu trhu ešte nie je zárukou jeho dobrého fungovania. Jednak, ako upozorňuje Rich, „hospodárstvo vybudované podľa humánnych princípov, avšak neefektívne a nevyhovujúce elementárnej služobnosti životu stráca zmysel práve tak ako hospodárstvo, ktoré síce vykazuje vysoký stupeň produktivity, ale jeho rámcové ľudské podmienky sú veľmi zlé“ ([7], 28). A jednak – pokiaľ ide o morálnu dimenziu – trh automaticky neodmeňuje poctivých a nesankcionuje nečestných aktérov. Vo svojich výsledkoch – najmä v podmienkach, keď absentujú bariéry voči nemorálnemu správaniu – môže trh pôsobiť priamo kontraproduktívne: znevýhodňovať morálne konajúcich aktérov.

Reálna nádej na kultiváciu podnikateľského prostredia vyplýva z faktu, že tlak na rozvíjanie morálnej dimenzie podnikania nie je len výsledkom požiadaviek prichádzajúcich zvonka – napr. zo strany poverených štátnych orgánov, hnutia zelených či zo strany reprezentantov združení na ochranu práv a záujmov spotrebiteľa. Prognózy odborníkov z oblasti manažmentu a podnikateľskej etiky vyjadrujú očakávania, že tlak na dodržiavanie morálnych noriem bude iniciovaný rovnako intenzívne aj zvnútra, t.j. zo strany samých

podnikateľských subjektov, resp. združení, ktoré ich reprezentujú. Záujem samých podnikateľov o vytvorenie priaznivej morálnej atmosféry pramení zo skúsenostného poznania: v prostredí, kde sa nedá spoľahnúť na serióznosť a dôveryhodnosť partnera, sa podnikateľské transakcie predražujú, resp. úplne zlyhávajú. Napokon ani spotrebiteľ nemôže dôverovať systému, v ktorom sú narastajúce ceny určitých výrobkov a služieb podmienené neodôvodnenými podnikateľskými nákladmi, resp. v ktorom dochádza k nedostatkom v ponuke či kvalite produktov na trhu. V takom prípade sú straty na zisku spravidla oveľa vyššie ako náklady spojené so zodpovedným a čestným podnikateľským správaním.

Prax ukazuje, že tlak na vytváranie bariér voči nežiaducim vlastnostiam trhových aktérov (ako je hrabivosť, nenásytnosť, cynizmus, podvody, korupcia, nezákonné obohacovanie...), ako aj tlak na zodpovednosť za kvalitu a ekologizáciu produkcie nestačí smerovať len do oblasti legislatívy. Morálka je faktorom, ktorý spolu so zodpovednosťou za legálne konanie dáva priestor pre zviditeľnenie **individuálnej hodnotovej orientácie** subjektu rozhodovania. Inými slovami, práve uplatnením zvolených morálnych noriem a hodnotových kritérií sa dotvára firemná identita podnikateľského subjektu, zvyhodňujúca ho v očiach potenciálnej klientely pred konkurenciou.

*

Požiadavka zabudovania morálnych noriem do ekonomického správania teda signalizuje, že poriadok trhu je zviazaný nielen s pravidlami umožňujúcimi konať ekonomicky racionálne a efektívne, ale že závisí aj od toho, nakoľko sa do konania aktérov trhu premieta starosť o verejné blaho a morálna zodpovednosť za dôsledky vlastných rozhodnutí.

Ide o to, vyvrátiť ilúziu, že jediným cieľom aktivít trhových aktérov je zisk za každú cenu. Trh je prostredím, kde sa stretávajú diferencované záujmy jednotlivcov či skupín na základe toho, akú pozíciu tu zaujíma každý z participujúcich aktérov. Z toho vyplýva, že aj ciele a s nimi zviazané hodnoty sú pre každého iné. Pre vlastníkov kapitálu je to zisk, pre zamestnancov dlhodobá prosperita podniku, garantujúca možnosť slušne vyžiť, pre odberateľov a konzumentov možnosť kupovať a užívať kvalitné statky a služby za primeranú cenu, pre okolitú komunitu je to požiadavka žiť v nehluchom a exhalátmi nezatrávnom prostredí. A napokon pre sféry nevýrobného sektora je to hodnota altruizmu v podnikateľskom správaní, prejavujúca sa v takých aktivitách, ako je sponzorstvo a charita.

A práve skúmanie poriadku trhu cez optiku zosúladzovania ekonomických cieľov so spoločensky preferovanými hodnotami je vlastnou doménou podnikateľskej etiky. Ide o disciplínu ležiacu na rozhraní viacerých oblastí spoločenskovedného poznania, ktorá v krajinách s rozvinutou trhovou ekonomikou zaznamenáva už druhé desaťročie výrazný rozmach tak v oblasti teórie, ako aj v oblasti podnikateľskej praxe. Prienik morálnej dimenzie do ekonomiky je výrazom úsilia o humánnu koexistenciu a rešpekt voči záujmom druhých v situácii, kde proti obmedzeným a nerovnomerne rozdeleným zdrojom vždy budú stáť neobmedzené túžby ľudí.

LITERATÚRA

- [1] NOVOSÁD, F.: Sociálny poriadok ako zlučiteľnosť koordinácií. In: Filozofia 1994, č.10.

- [2] FRIEDMAN, M. a R.: Svoboda volby. Praha 1992.
- [3] SAMUELSON, P. A.- NORDHAUS, W. D.: Ekonomía I. Bratislava 1992.
- [4] HAYEK, F. A.: Princípy liberálného spoločenského rádu. In: Liberální ekonomie. Kořeny euroamerické civilizace. Praha 1993.
- [5] MILL, J. S.: O svobodě. Praha 1913.
- [6] MÁRTON, M.: Spravodlivosť a maximalizácia efektu. In: Etika 1992, č.3.
- [7] RICH, A.: Etika hospodárství II. Praha 1994.

PhDr. Dagmar Smreková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR